ڊاڪٽر عابده گهانگهرو
اسسٽنٽ پروفيسر
سنڌي شعبو، وفاقي اردو يونيورسٽي، ڪراچي

عبدالغفار تبسم جي شاعريءَ جي ترقي پسند فڪر جو مختصر مطالعو

A BRIEF STUDY OF PROGRESSIVE THOUGHTS IN POETRY OF ABDUL GHAFFAR TABASUM

Abstract

Abdul Ghaffar Tabasum is a well known Sindhi poet. Normally, he is famous for his romantic poetry. As being full of rythemetic qualities, his poetry has been sung by many famous singers. Despite of various qualities of natural poetry, aesthetics, love and other many colours of romantic version he has hoisted his pen like flag against injustice, violence, extremism, anarchy on earth, underestimation of nation and vernacular language, and all other aspects on which a progressive mind can resist. Hence, we can see many revolutionary colours of progressive thoughts in his poetry. Famous Sindhi poet Ustad Bukhari called Abdul Ghaffar Tabasum as half romantic half aggressive poet and it is in fact true. Such dexterity of his art is yet hidden by the public. The poets of his era believe in progressivism, hence, he is of the same thoughts as well. We analyze here progressive thoughts in the poetry of Abdul Ghaffar Tabsum.

عبد الغفار تبسم جديد سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ رومانوي شاعر طور سڃاتپ رکندڙ آهي. سنڌ ڪي ڪيترائي لازوال گيت ارپيندڙ هن سرجڻهارجو جنم لاڙڪاڻي ضلعي جي شهر نئين ديري ۾ 20هين نومبر 1951ع ۾ ٿيو .سندس والد جو نالو قادر بخش ۽ سندن ذات پٽي آهي .عبدالغفارتبسم ابتدائي تعليم لاڙڪاڻي مان حاصل ڪئي .سنڌ يونيورسٽيءِ مان بين الاقوامي تعلقات ۾ ايم اي ڪرڻ ڪانپوءِ پاڪستان انٽرنيشنل ائرلائينس (PIA) ۾ پهريان اسسٽنٽ مئنيجر ۽ پوءِ مئنيجرڪار گومقرر ٿيو.

تبسم هڪ فطري شاعر آهي اهوئي سبب آهي جو عملي زندگيءِ ۾ هڪ قطعي مختلف شعبي سان تعلق هجڻ جي باوجود سندس شاعري اعليٰ پائي جي آهي. هو سنڌي ادب جي خزاني کي پنهنجي انمول شاعريءَ جي سرچشمن سان سينگاري چڪو آهي .هيل

تائين سنڌس ڇپيل ڪتابن ۾ شاعريءَ جي مجموعن سميت هڪ سفرنامو ۽ هڪ سوانح حيات تي ڪتاب .1 گلن جهڙا گهاو .2 شفق وارا ڇانورا .3 مٽيءَ جا سر .4 سوچون صحرا سراب .5 اپ هيٺان اجارا گيت لڄن .6 شفق وارا ڇانورا(ٻيو ايڊيشن) .7تنها ڪنڌيءَ مسافر(ٻيو ايڊيشن .8)سچ آرسيءَ ۾ .9 نيڻن جي آڳر ۾ .10 جو پل جهومي جهول ۾ .11 موسيقي، موسم ۽ تبسم .12سونهن ڪٽي ساٽيهه ڇميو 13. پٽڻ جون پڪارون شامل آهن. اهي سڀ شاعريءَ جا مجموعا آهن .انهن کان علاوه ’هو جي جوڀن ڏينهڙا‘ سنڌس آتم ڪٿا آهي. جڏهن تہ ’زندگي تنهنجا رنگ هزار‘ سنڌس آمريڪا ۽ انگلينڊ جي سفرنامي تي ٻڌل ڪتاب آهي

تبسم جي شاعريءَ جي هڪ خوبي اها آهي تہ پڙهڻ وارن جي پيٽ ۾ ان جي ٻڌڻ وارن جو تعداد وڌيڪ آهي. سنڌس ڪيترائي گيت سنڌ جي برک فنڪار منظور سخيراڻيءَ ۽ ٻين مشهور فنڪارن ڳائي سنڌ توڙي دنيا تائين مشهور ڪيا آهن. سنڌس گيت اهڙن علائقن ۾ بہ شوق سان ٻڌا ۽ پسند ڪيا وڃن ٿا، جتي شايد سنڌس شاعريءَ جا ڪتاب ڪنهن ڏٺا بہ نہ هوندا. پنهنجن انهن گيتن جي ڪري هو عوام جي دلين ۾ رهي ٿو .اهڙيءَ طرح اسين اهو چئي سگهون ٿا تہ هي عوامي مقبوليت حاصل ڪندڙ هڪ البيلو شاعر آهي، جنهن جو ماڻهو ڪو هڪ اڌ گيت ئي نہ بلڪ پورا پورا البم ۽ سي ڊيز پسند ڪن ٿا.

تبسم سنڌ جي موجوده دورجو اهوشاعر آهي، جنهن جي رومانوي شاعري پٿر دل کي بہ ميڻ بڻائڻ جي صلاحيت رکي ٿي. هو محبت ۾ انڪساريءَ جو کليو اعلان ۽ اظهار ڪري ٿو:

ها مان تنهنجي بنا ڪجهہ بہ تہ ناهيان،
تون جي گڏ گڏ هجين پوءِ مان آهيان.

محبت ۾ ’مان‘ ناهي، ۽ جيڪڏهن آهي بہ تہ ’تو‘ بنا ڪجھ بہ نہ آهي .محبوب جي هستيءَ جو مان ۽ مرتبو، اهميت ۽ احساس، هج ۽پنهنجائپ واريون سڀ دعوائون، تڏهن ئي جٽاء ڪن ٿيون جڏهن ’مان‘ ۽ ’تون‘ هڪ سمجهيا وڃن. مٿئين شعر ۾ تبسم جو اقرار ’ها‘ ان گيت کي محبت جي روايتي اقرار ۽ اظهار واري گيت کان منفرد بڻائي ٿو ۽ ان سموري گيت جي سونهن وڌائي پنهنجائپ واري احساس جي هڪ ڀرپور گهرائي پيدا ڪري ٿو .وري جتي محبوب جي اهميت مان ۽ مرتبي جي مڃتا آهي تہ: اتي وري ڪيس محبت جون ميارون بہ ساڳيءَ نهٺائي ۽ اورچائيءَ سان ڏئي ٿو:

سڪ سوز ۾ دل ساڙي
محبت جا مچ ٻاري
ڪا سار تہ لهبي آ.......

اهي ۽ اهڙا سمورا گيت ڪنهن بہ عام پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ کي تبسم جي فن جي

رومانوي گهرائيءَ جو مداح ٻڌائي ڇڏن ٿا پر سندس شاعريءَ جو مزاحمتي رخ، سُجاڳيءَ لاءِ بيدار ڪندڙ سڏ، همٿائڻ جا حوصلا وري پنهنجو الڳ رس چس رکندڙ آهن. رومانوي ۽ پشم جهڙا جذباءِ خيال هر شاعر جي فطري اظهار سان لازم ۽ سندس فن جوبنيادي حصو هوندا آهن پر جيئن تہ شاعرءِاديب پنهنجي ماحول توڙي سماج جا سفير پڻ هوندا آهن ۽ سندن فڪر توڙي خيال سندن ماحول ۽ سماج جي وايومنڊل مان ئي جنم وٺندا آهن انڪري سماجي ويڳاڙپ توڙي سرخروئي هجي، انتهاپسندي يا آزادي هجيءِ حق تلفي توڙي حقن جي حاصلات هجي، انهن سمورن پهلوئن تي سُجاڻ شاعر جو قلم ازخود وهندو رهي ٿو.اهڙيءَ طرح شاعر جي سماجي اصلاحي سوچ جو پڙلاءُ ڪنين پوي ٿو.

تبسم جي شاعريءَ ۾ اهڙا ڪيترائي پڙلاء موجود آهن، جن مان هيٺين چند موضوعن مطابق سندس فڪرجي انهن پاسن جو اپياس ڪنداسين. انهن موضوعن ۾ سجاڳيءَ جو سڏ، قومي تشخص، آزاديءَ جي اهميت، ڌرتيءَ سان محبتءِ عقيدت جو اظهار، انتها پسنديءَ جي ننداِ، مزاحمت، عورت جو قدر ۽ صنفي برابريءَ ۾ يقين ۽ پورهيت پچار وارا موضوع شامل آهن .هتي هڪ ڳالهہ واضح ڪجي ٿي تہ: جيئن تہ مٿين موضوعن تي تبسم جا ڪيترائي طويل نظم ۽ گيت سرجيل آهن ۽ اهي سمورا جيئن جو تيئن هت ڏيڻ مشڪل آهن، ڇاڪاڻ تہ تحقيقي جرنل ۾ هر مقالي لاءِ مخصوص صفحا رکيا ويا آهن. انڪري انهن مان چند طويل نظمن جا ڪجهہ حصا مثالن طور بيان ڪيا ويا آهن .جن ڪي حوالي جي مدد سان تبسم جي لاڳاپيل ڪتابن مان مڪمل طورتي پڙهي سگهجي ٿو. گيتن جي طوالت بابت مون تبسم صاحب سان، وفاقي اردو يونيورسٽيءَ جي سنڌي شعبي پاران ڪوٺايل پهرين لوڪ ادب ڪانفرنس 2015ع ۾ پيريءَ اهو ذڪر ڪيو هو، جنهن تي هن چيو تہ ڪيس ڪو اعتراض ناهي.

تبسم ترقي پسند سرجڻهار آهيءِ ترقي پسند نظرئي جي تقاضا آهي تہ شاعرءِ اديب سجاڳيء،روشن خياليءَ، بردباريءَ ۽ حقن جي حاصلات لاء جدوجهد جو شعور ڏيڻ سان گڏ ناانصافيءَ، انتهاپسنديءَ ۽ انارڪيءَ تي آواز اٿارڻ لاء پنهنجو پنهنجوڪردار ادا ڪن. اهڙيءَ طرح هڪ سرجڻهار جڏهن پنهنجي قلم ڪي عَلم بڻائي لکي ٿوتہ: سندس تحرير ڪاغذ جي سونهن نهڻ ڪان گهٽو مٿي ۽ اڳتي وڌي پنهنجي ڌرتيءَ ۽ عوام جي اهنجن، ايذائن، سورن ۽ سڏڪن جو آوازبڻجي وڃي ٿي.پوء اهو آوازپنهنجي پڙاڏي سان ايوانن لوڏڻ جي صلاحيت حاصل ڪري وٺي ٿو. وري جڏهن سرجڻهارحق جو آواز بلند ڪرڻ لاءِ پنهنجي قلم سان ڌرتيءَ تي حقن جي حاصلات لاءِ هوڪا ڏئي ٿو تہ شعورجا ڪيترائي سلا ڦٽي ڌرتيءَ ڪي ساجاهہ سان سرسبزڪري وٺن ٿا، ۽ ائين اهي تحريرون پنهنجن مقصدن ۾ ڪنهن مخصوص زمان مڪان جي قيد مان اڏري امربڻجي وڃن ٿيون. سنڌ جو هيءُ البيلو شاعر پنهنجن ساٿين ۽ سمورن قلم ڪٽندڙ هٿن ڪي ڌرتيءَ جي حقن

جو هر قلم سان هلائڻ لاءِ ڪين خوبصورت صلاحون ڏئي ٿو. ٽڪرين، وادين، اُتاهين تان ڪيئن ٿو نظر ڪري:

سج جي نِڪورتا تي نئين سر نظر ڪيو،
چنڊ تارا، شعاع، سونهن ۽ سُجهندا موضوع ڪري،
اونداهه ڪي نندڻيو، نندي لڪٽيون امر ڪيو.
منهنجي قوم جا هنرمندئو، آدرشي ليکڪو،
روشنين ڪي سڏ ڪيو، اُٿو همت وکر ڪيو.
ايڪي جي لئه متان چئو ته ڪيئن ٿو تي سگهي،
شرط آ ته ٻيلهپا، ٻڌيون، سوچون ثمر ڪيو.

(سونهن ڪٽي ساٽيهه چميو — ص: 130)

شاعرن توڙي ليکڪن جو اهو به فرض آهي ته: هو پنهنجيءَ تهذيب، تمدن، ثقافت، تهذيبي ورثن، ماڳن مڪانن، ريتن رسمن، سماجي جوڙجڪ، سماجي قدرن،ثقافتي سرگرمين، مقصد ته پنهنجي ديس جي ڌرتيءَ بابت هر موضوع تي اهڙو مواد پيش ڪن جنهن سان ٻيءَ دنيا تائين سندن تاريخي، تمدني، ثقافتي ۽ سماجي ڄاڻ پهچي سگهي. اهڙيءَ طرح سان هو هڪ مورخ جو ڪردار به ادا ڪن ٿا. ڪيتريون ئي تاريخي حقيقتون شاعريءَ ذريعي محفوظ ٿي ويندڙيون آهن. اسان جو لوڪ ادب ان جو وڏو مثال آهي. اسان جا تاريخي قصا داستان لوڪ شاعريءَ ذريعي ئي سيني بسيني ايندڙ نسلن تائين پهتا ۽ پوءِ جڏهن اسانجي ڪلاسيڪي شاعرن انهن کي پنهنجي فن ذريعي ڦهلايو ۽ انهن کي مختلف علامتن سان پيش ڪري عقل، ڏاهپ، شعور، سجاڳيءَ، جدوجهد ۽ ثابت قدميءَ جا سبق سيکاريا تڏهن اسان کي تسليم ڪرڻو پيو ته هڪ شاعر پنهنجيءَ قوم ۽ ڌرتيءَ جي رهبر ۽ نمائندي هجڻ سان گڏوگڏ هڪ عالم، استاد، ۽ مورخ پڻ هوندو آهي.

ان سوچ سان ئي تبسم پنهنجي همعصر توڙي نئين نسل جي قلمڪارن کي ان رستي تي هلڻ لاءِ چوي ٿو، جيڪو اسانجي تاريخي ورثي جي پوئواري ڪندڙ آهي.

سنڌ جي هر سونهن ۽ ساجاهه تي لکندا هلو،
گاج نئن، درياهه جي گجگاهه تي لکندا هلو،
ساڌ ٻيلي سوندا جي ماڳن مڪانن کان سواءِ،
پوڏيسر، مياڻي، معصوم شاهه تي لکندا هلو.

(تنها ڪنڌيءَ مسافر- ص: 63)

هيٺ ترقي پسند فڪر جي مختلف معيارن ۽ اصولن جي روشنيءَ ۾ تبسم صاحب جي شاعريءَ جو جائزو پيش ڪجي ٿو.

سجاڳيءَ جو سڏ:

تبسم پاڻ نئين نسل جو هڪ سجاڳ ۽ سجاڻ شاعر آهي، انڪري هو پنهنجي ديس جي نوجوانن کي بہ سجاڳ ڏسڻ چاهي ٿو ان لاءِ ئي هو کين روشن منزلن جون راهون اختيار ڪرڻ لاءِ همٿائي ٿو سندس رهبريءَ جي هڪ جهلڪ هتي ڏجي ٿي، جنهن ۾هو جديد دور جي سهولتن کان واقف نئين نسل کي علامتي طور پٽر جي دور جو مثال ڏئي سجاڳ ڪندي چوي ٿو تہ سهولتن جي اٽاٽ يا مشڪلاتن کي پنهنجي جدوجهد جي راھ ۾ رڪاوٽ بڻائڻ بدران پنهنجو سفر جاري رکو .چو تہ جاڪوڙ جي سفر ۾ تڪليفون يقيني آهن، جن کي قوت اراديءَ سان پار اڪارڻو آهي ۽ان ۾ عذرمعذرت ڪا حيثيت نہ ٿا رکن.

پـٽـر کـي پـٽـر تـي گـَهـي بـاهـہ ٻـاريـو،
سـمـهـي نـہ اوهـان، پـر اٽـي بـاهـہ ٻـاريـو،
بـرف جـي گـهـرن مـان نـہ ٻـاريـو پـيـٽر کـي،
اگـر ٻـارٽـي آ تـہ، تـهـي بـاهـہ ٻـاريـو.

انڪانسواءِ هو نوجوان نسل کي رات جي وقتي اونداهيءَ کان مايوس ٿيڻ بدران نئين صبح جي آجيان لاءِ همٿائي ٿو ۽ کين سمجهائي ٿو تہ، ڇاڪاڻ تہ ڪاميابيءَ ۽ منزل جو سفر ڏکهو هوندو آهي ۽ ان سفر ۾ ڪيترين ئي تاريڪ راتيون ايندين پر لازم آهي تہ انهن کان پوءِ هڪ اڇي اجري پرڀات اچڻي آ، سو اونداهيءَ بدران سوجهري جو تصور سوچي اڳتي وک وڌائيندا هلو. اهڙيءَ طرح هو مشڪلاتن کان مايوس ٿيندڙ نوجوانن کي سُجاڳيءَ لاءِ ڪيڏن تہ سهڻن لفظن ۾ سڏي ٿو:

تون او ڳيرو،
ڳهيلو تي ڏُرڪي نہ پئہ،
رات ويندي لنگهي،
سياٽا سُڏڪي نہ پئہ،
مُرڪ سک مات تي،
روئين ٿو رات تي....
ساٿي سهڪي نہ پئہ،
وات واري سهي،
جنگ جاري رهي.
رات ڪاري سهي،
پهچُ پرڀات تي،
روئين ٿو رات تي.

واٽ آهي وڏي،
پيچرا پيچرا،
هيانءُ هارين متان،
حوصلا حوصلا!
غم نہ ڪر گهات تي،
روئين ٿو رات تي...

(مٽيءَ جا سر - ص: 19)

قومي تشخص ۽ ڌرتيءَ سان ناتو:

سنڌ صدين کان ونئي ڪي تمام گهڻ ساوا سهٽا سکيا ستابا ڏينهن ڏٺا آهن. ان بدران گهٽي قدر هيءَ ڌرتي ڌارين جي ڌوڪار سهندي رهي آهي. ڪڏهن انجي بچاءُ ۽ بقاءَ لاءِ سر گهوريندڙ سورمن جي رت سان ريٽيل رهي آهي تہ وري انهن سان گڏ لوپين ٿوڳين، مصلحتي مفادپرستن جو وجود بہ رهيو آهي .ان جا ڪيترائي مثال تاريخ کان ونئي موجوده دور تائين ملندا .اهڙن ڪردارن سنڌ کي هميشہ جوکي ۾ وڌو آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ جوڌن جوانن جون قربانيون ۽ وقت جي ڪن حڪمرانن جون مصلحتي پاليسين ۽ سياسي حڪمت عملين سبب سنڌ کي ڏچن ۾ وچڙندڙ ڏسي هن شاعر جي دل رت روئي ٿي. هو قوميت جو حق ادا ڪرڻ کان پڇڻ وارن کي تنبيهہ ڪري ٿو تہ: هن مٽيءَ جو مٿائن قرض آهي، جنهن کي هو صرف ان جي بهتريءَ ۽ بقا لاءِ جاکوڙ ڪري ئي لاهي سگهن ٿا. مصنوعي خوشيون ۽ دنياوي لذتون حاصل ڪري، هو وقتي طور جشن تہ ملهائن ٿا پر سندن اهي ڪم ڪڏا آهن. اهڙيءَ طرح ڌرتيءَ جي سوديبازي ڪرڻ تي وقت جو منصف کين ڪين بخشيندو. تاريخ جتي سورهين جا داستان صدين کان سانديندي ۽ غدارن تي ڦٽڪار ڪندي آئي آهي اها اڄ بہ هر حقيقت کي پسندڙ آهي. اها اڄ بہ سمجهوتن جي آڙ ۾ ٿيندڙ هر بيواجبيءَ جي گواهي پنهنجي سيني تي لکي ايندڙ وقت ۾ عوام اڳيان ان جي ذميوارن جا وکا پڌرا ڪندي پئي اچي.

حوصلا هالار جن جا ۽ ارادا اَڻ جهليا،
سنڌ جا سوره پتنگا، سرَ ڦريا سڀ ويا هليا.
ڪي تہ ها، جي جندُ ڏئي سنڌُ سارينداا رهيا،
وَچنَ! پنهنجي پڳ جي ورَ ڪان اڳ ۾ پاڙيندا رهيا،
جوءِ ويا ڪل ئي مٽي، جڪرا جي ها دل جا ڪرا.
اڄ اڪيلي هيءَ ڳهيلي سڏ ڪيون سُڏڪي پئي،
ياڳيلي ڪل ٻانهن ٻيلي پُونءَ جا ڳولهي پئي،

ساٿ ڪي ساري سنڌوءَ جا نيڻ ڀئي روئندا رهيا.
مصلحتن جي آڙ ڏيئي مسندون ماڻن پيا،
جي مفادن جي مَنديءَ ۾ هر گهڙيءَ وڪجن پيا،
تن دلالن کي ”تبسم“ طوق تاريخن وڌا.

(اپ هيٺان اجارا گيت لڇن — 112)

انسان جي سڃاڻپ سڀ کان پهريان سندس ڌرتي، قوم ۽ تهذيب آهي. ڪو انسان ذاتي ۽ شخصي طور تي ڪيترو به ڪٽي ترقيءَ جي اعليٰ ترين منزل تي پهچي وڃي سندس نالو تعليم لياقت ۽ ڪم سندس ذات کي ظاهر ڪن ٿا پر سندس ڌرتيءَ جي سڃاڻپ سندس خاصيتن ۽ خوبين کي سندس جنم کان اڳ ۽ مرڻ کانپوءِ تائين ظاهر ڪري ٿي. اها سڃاڻپ سندس ڪنهن لياقت جي محتاج ناهي . جيڪو ماڻهو ڌرتيءَ سان محبت نه ٿو ڪري، ان جو ن سموريون لياقتون، ڪوششون ۽ حاصلات سندس مرتئي کان پوءِ ڌرتيءَ ۾ دفن ٿي وڃن ٿيون.

جڏهن ته جيڪو هٿ ۾ ڪاغذي ڊگرين جا بنڊل جهلڻ کان ته محروم آهي پر پنهنجيءَ ڌرتيءَ سان عشق جي ڏاڳي ۾ سُک ٻڌل آهي، جنهن وٽ پنهنجي مٽيءَ جو مان هر آسائش ۽ سهولت کان مٿي آهي، ان جو اهوئي عشق کيس ڌرتيءَ تي روشن ستاري وانگر چمڪائي رکي ٿو.

ڌرتيءَ جو عشق انوکو آ
هڪ سرسوتي هڪ هاڪڙو،
هڪ ٻاگهل هڪ جوڙو جکرو،
ڌرتيءَ سينن کي دان ڏنو،
ڌرتي هڙنن جي آهه ستي،
هڪ سرسوتي.....
ڌرتيءَ جهڙو ڏنوان نه ڪو،
هن يونءِ جيان پڳوان نه ڪو،
الزام ڪٽي انعام ڏئي،
سر مستين جا سَوَ جام ڏئي،
هن سان ناتي جو اور نشو،
جن لاتوتن مستن کان پڇو،
هڪ روپلو هڪڙو دودو هو،
جن نعرا هٽي نينهن لاتو هو،
ڌرتيءَ پيي انهن کي وچن ڏنو،

انهن کان وچن ڌرتيءَ پي وتو،
هي صديون تنهن کي سنواريندو،
آخر اهڙو اعلان پڌي،
ڪنڊ ڪنڊ وستيءَ جي جاڳي اٿي،
سنڌ اهڙي تتي، ٽانڊا ٿي متي،
هڪ سرسو تي ....
ڌرتيءَ جي الستي مستي آ،
هن مستيءَ ويءَ پستي آ،
سائبيريا جي پکين وانگر،
جي جوءِ ڇڏي ويندا سون اگر،
گولين سان اڏاريا ويندا سين،
راهن ۾ رلايا ويندا سين،
ماٿهوءَ جو مان ۽ مريادا،
اعزاز، لقب، تمغا، تحفا،
سينن جو ڌرتي اوڊو آ،
(اُپ هيٺان اجارا گيت لُڇن، ص 140-141)

جديد ٽيڪنالاجيءَ واري دور ۾ انسان مشينن جي وس هيٺ اچي ويو آهي .ان انقلاب ڀين فائدن ڏيڻ کانسواءِ انسان کي هڪ وڏو نقصان پنهنجي تهذيبي قدرن کان لاپرواهيءَ جو ڏنو آهي. اڄ نوجوانن کي اهو يقين آهي تہ رات جو بجليءَ جي روشنيءَ تي هر ڪم تي ويندو انڪري ڪين رات ۽ ڏينهن ۾ ڪو فرق محسوس نہ ٿو ٿئي. ڏينهن جو ڪم رات ۾ ڪرڻ ۽ صبح جو اڌ يا مني ڏينهن تائين ننڊون ڪرڻ جديد دور جي تقاضا سمجهيو وڃي ٿو. نتيجي ۾ نئين نسل وٽ ڀاڪ ڦٽيءَ جي حسن ۽ صبح جي سونهن جي ڪا اهميت ئي ناهي. اينڊرائڊ موبائل فونن تي دنيا جهان جا آڊيو وڊيو آگر جي هڪ ڇهاءَ سان اکين ڏٽيون ڪرڻ لاءِ موجود آهن، ان نشي ۾ عورتون توڙي مرد، جوان توڙي جهونا، ٻار توڙي ٻڍا اهڙا ٻڌل آهن جو ٻارن کي نانين جون ڪهاڻيون پراڻيون ۽ عجيب و غريب محسوس ٿين ٿيون، چاهي ان کان وڌيڪ عجيب ۽ غريب شيون هو پنهنجي اينڊرائڊ تي ڳولي ڳولي ڏسن ۽ ان مان مزو وٺن. ان وايو منڊل سموريءَ دنيا کي متاثر ڪريو آهي ۽ ان ۾ سنڌ بہ شامل آهي. موڪلائيندڙ تهذيبي قدرن بابت تبسم جو هيءُ نظم ممڪن آهي تہ موجوده اينڊرائڊ انقلاب کان اڳ جو سرجيل هجي، پر ان ۾ جهڙيءَ ريت هو سنڌ مان موڪلائيندڙ تهذيبي قدرن بابت ڳڻتيءَ جو اظهار ڪري ٿو، اهو اڄ جو ئي آواز پاسي ٿو. تبسم سنڌ جي تهذيب، ريتن، رسمن ۽ روايتن کي موڪلائيندي ڏسي

وقت کي فرياد ڪري ٿو تہ ڪو آهي جيڪو هن وقت (سمي) کي بيهاري ڇڏي! منهنجي جند جان سنڌ کي ڪو نظري ويو آهي، جو هتان ازل واريون روايتون ۽ قدر موڪلائيندا ٿا وڃن.

او سنڌ! جند منهنجي ڪو نظري ويو توکي،
نہ شاديون ڇَنَنَ ۾ پيرن ۾ پاتيون.
ڪو ساٿي ڪو سرتو سمي کي بيهاري،
ڪو رمتي کي روڪي ڪٽي ڪوهہ ڪاتيون.
اڪيلين ۽ ڳلين ۾ ازل جون اداسيون،
تنهائي "تبسم" پرائي پنواتيون.

(اپ هيٺان اڃا راڳيت لڇن ۽ (ص: 77)

اردوءَ جو هڪ شعر آهي تہ هزارون خواهشين ايسي ڪي هر خواهش پہ دم نڪلي، تبسم جون ڪهڙيون خواهشون آهن؟ جيڪي بہ آهن اهي ڪي سوين، هزارين ناهن، بلڪ هزارين تہ هن ڌرتيءَ جا درد آهن خواهشون اهي مٺ جيتريون آهن تہ پيڙهين ڪان هن ديس جي ونين پنهنجا وار نہ سنواريا (سٽيا ڪيا) آهن. هو انهن اداس ڇهرن جي ڳلن تان ڳوڙها اگهڻ چاهي ٿو. هن ڌرتيءَ تي الرون ڪنڌڙن کي تڙڻ، سنڌ جي سور جي ڪتا ٻڌڻ ۽ انهن تي ورنائڻ ٿو چاهي. ڪيس چنڊ نہ ڪپي ۽ هو ڌرتيءَ جي خوداري ٿو چاهي.

مون لئہ ساٽيھ ڪو پاڇو،
نہ خود پرين آهي
منهنجي لهوءَ ۾ منهنجي ۽
ٻولي نغمگين آهي.
مان تنهن ٻوليءَ جا سدا
سهرا ٻڌڻ ٿو چاهيان.
:
پيڙهن جون پيڙهيون لنگهيون
سٽيون جن ڳُنڍيون نہ ڳُتيون
ڪيترا وره ٿيا اُلڪن ۾
سنڌياڻيون نہ سُتيون
:
مان سندن ڳلن تان
اوهيرا اُگهڻ ٿو چاهيان
هي مٿير منهنجي

جنگجوئن جا تسلسل آهن
مورڙا ۽ جکرا ۽ پتائيءَ
جا بلاول آهن
جن جي آڌر تي
ايرا ۽ غيرا تڙڻ تو چاهيان
:
اڄ چيا سور سنپالي
جي چوڪنڊيءَ ۾ ستا
جن سُوئيتن جي ڪتائن جا
روج ڪنهن نہ پڏا
مان تن جي روڳ ڪي
سَوَ پيرا سٽڻ تو چاهيان.

(سونهن ڪٽي ساٽيھ چميو ۽ ص: 84)

پنهنجيءَ ڌرتيءَ مٿان ٽيندڙ غيرن جي يلغارن جي هڪ شاعر مذمت ڪرڻ فرض سمجهي ٿو. چاهي اهي ڪهڙيءَ بہ شڪل ۾ ڪهڙي بہ وقت اندر ٽيندڙ ڇو نہ هجن. سنڌ ۾ هر سال سعودي عرب ڪان شيخ عرب شڪار لاءِ ايندا آهن .سندن شڪار رڳو جانور ۽ پکي ئي نہ پر معصوم انسان بہ هوندا آهن .تبسم ان صورتحال کي هينين سٽن ۾ بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، پر اهو معاملو ايترو تہ ڏکوئيندڙ آهي جو يقينن ان تي لکڻ مهل هن شاعر جو قلم بہ روئيندو هوندو.

لئنسڊائون پل جي هيٺان چوليون
سنڌ کي سنڌوءَ ڏنيون پئي لوليون
چند وَسَ وارن جي غير آباديـن
سنڌ جي ساوڪ تي تاٽيون گوليون
:
سنڌ جا پکي ۽ ماڻهو ڳولهن پيا شڪاري
اجرڪ ۽ نڪ ڦلين کي ريٿن پيا شڪاري
جيوت سمورو سنڌ جو لڙڪ ۽ لهو لهو آ
ماتم آ ماتريءَ ۾، ٺهڪن پيا شڪاري

(سج آرسيءَ ۾، ص_90 ۽ 115)

گذريل ڪيترن ئي سالن کان سنڌ کي ورهائڻ جي ڳالھ ڪئي وڃي ٿي ڪڏهن جناح پور ڪڏهن الڳ صوبي تہ وري ڪڏهن جڙيل انتظامي يونٽن جي ڳالھ ڪئي وڃي ٿي. هر

پيري ان تي سڄي سنڌ سراپا احتجاج ٿي ويندي آهي. اديب شاعر ۽ ٻيا سنڌ جا ساڃهه وند سپوت سر گهورڻ جو وچن ورجائيندا آهن. اهڙن شاعرن ۾ عبدالغفار تبسم جو نالو به پهرينءَ صف ۾ اچي ٿو. هو نه رڳو شاعريءَ جو هٿيار استعمال ڪري ٿو. پر عملي طور به ميدان ۾ هوندو آهي هو غدارن، مير جعفرن ۽ ڌارين کي هڪل ڪندي چوي ٿو:

سنڌ جا پورا ڪيو پاڳا ڪيو
ونڊ، ڪٽ، واڍو ۽ ورهاڱا ڪيو
مير جعفر نائون مل جا وارثو
ماءُ متيءَ سان، ڇو تا راڱا ڪيو

(سچ آرسيءَ ۾، ص_ 101)

هڪ شاعر پنهنجي شعور جي ڪليل اک سان پنهنجيءَ ڌرتيءَ تي ٿيندڙ هر ڏک ۽ سک کي ڏسي ٿو. هو ڏک جي فرياد ڪري ٿو ته خوشحاليءَ تي سرهو ٿي ان خوشحاليءَ جي بقا لاءِ دعا گو ٿئي ٿو. ٿر جي خوشحالي سڄيءَ سنڌ جي خوشحاليءَ جي علامت آهي ٿري زندگيءَ جون آسائشون طلبيندڙ ناهن هنن جي خواهشن ۾ ائرڪنڊيشنر، فائيو اسٽار هوٽل ۽ ٻيون آسائشون نه پر رڳو ضرورت مطابق ان ۽ پاڻيءَ جي گهرج آهي، جنهن کان به هو وانجهيل رهن ٿا.

هيل ٿَرُ ٻُڌجي ڏاڍو آ وُنو

ٿر جون سڀ وسنديون ائين وسنديون رهن
تَرَ، ترايُن، ڏهر ڏوٽيئڙن طرف
اي خدا ڪنوٽيون سدا ڪلنديون رهن
هي تاسارا رڳو طلبن توکان ڍُڪ چار پاڻيءَ جا،
هي بکيارا فقط چاهن، ڳيا ٽي چار ڍوڍي جا،
هيڏي ڪلجڳ ۾ ماڻهو، ڇو جيئڻ بار آجن جو،
خدايا ڇو تنهنجي هوندي، ٿري حقدار گهوگهي جا.

(سچ آرسيءَ ۾ ص_108 ۽ 109)

آجپي جي اهميت:

آجپو هر انسان جو بنيادي حق آهي .انسان ازل کان آزاد هو ۽ ابد تائين آزاد رهڻ چاهي ٿو پر ڏاڍي ۽ هيڻي جي فرق، ڏاڍي جي ڌاريل وحشي جبلت ۽ هيڻي جي سانديل اباڻڪائپ جي ڪري انسان آقا ۽ غلام، حاڪم ۽ محڪوم، ادنيٰ ۽ اعليٰ ۾ ورهائجي ويو، ۽ ڪيترن هنڌن تي هو پنهنجي شخصي، ذهني، توڙي سماجي، قومي آزاديءَ جي حاصلات توڙي بقا لاءِ پاڻ پتوڙيندو رهي ٿو.هيءَ هڪ اهڙي نعمت آهي، جنهن جي اهميت ۽ افاديت هر انسان ايستائين محسوس ڪري نه ٿو سگهي، جيستائين هو پاڻ ان

محروميءَ ڪي پوڳي نہ چڪو هجي يا ڪنهن نہ ڪنهن حوالي سان پاڻ کي ذاتي طور پابنديءَ يا قيد ۾ نہ محسوس ڪري! پرجيئن تہ آزاديءَ جهڙي املهہ نعمت ڪي وجائي پوءِ ان جي وصف اهميت ۽ افاديت محسوس ڪرڻ انتهائي مهانگو، بيڪار ۽ بيسود آهي، انڪري اسانجا بزرگ، استاد، دانشور، شاعر، اديب، سياستدان ۽ ٻيا ڏاها هميشہ آزاديءَ جي اهميت سمجهائيندا آهن .ان روايت کي پنهنجو فرض ڄاڻي هي شاعر بہ آزاديءَ جي ڪيتري نہ سولي، سهنجي ۽ انتهائي ڪارائتي وصف ٻڌائي ٿو:

پوپٽ جي پرن تي سال ڪيل تہ هوندي ناهي،
ڪنهن مهجبين جي منهن تي اڪيل تہ هوندي ناهي،
ماحول مان ازخود ئي محسوس ڪبي آهي،
آزادي هماليا تي بيٺل تہ هوندي ناهي.

(متيءَ جا سر سووينئر - ص: 18)

مزاحمت:

انسان جي اها فطرت آهي تہ هو پنهنجي هرعمل توڙي ڪوشش جو بهتر نتيجو حاصل ڪرڻ چاهيندو آهي. جڏهن ڪيس سندس خواهش مطابق حق يا انصاف نہ ملي تہ سندس فطري ردعمل مزاحمت هوندو آهي. وري جتي اهو معاملو تخليق سان لاڳاپجي وڃي تہ پوءِ توقعات اجان وڏيڪ جڙيو وڃن .عام طور تي ماڻهو پنهنجي اولاد ۾ وڏيون توقعات، آسون ۽ اميدون رکيون ويٺا هوندا آهن ۽ انهن جو ذڪر ٻين سان بہ ڪندا آهن. هڪ سرجڻهار لاءِ پنهنجو تخليقي پورهيو يعني تحريرون بہ ائين ئي هونديون آهن. چاهي موضوع ڪهڙو بہ هجي، تخليقڪار جي اها خواهش هوندي آهي تہ: ان کي ميجتا ۽ مثبت موٽ ملي. اهڙيءَ صورت ۾ جڏهن هڪ انسان دوست، انسانيت سان پيار ۽ انسانيت جي پرچار ڪندڙ شاعر پنهنجو رت ست نچوڙي پنهنجي سماج ۾ جاڳرتا پکيڙڻ لاءِ امن ۽ محبت جا گيت جهونگاري ٿو تہ: ان جي بہ اها خواهش رهي ٿي تہ: هو پنهنجن گيتن ۾ سمايل سپنن جي ساڀيان پنهنجي اکين سان ڏسي. جڏهن هو مارن جي مرڪڻ لاءِ گيت چوي تہ: ان کي مارو مرڪندي نظر اچن، جڏهن هو زندانن کي ٽوڙڻ جا گيت چوي تہ ڪيس پنهنجي ديس جو هر انسان آزاد ۽ سڀ سورهيہ سوڀارا ساين، سرسبز ۽ آباد ٻنين ۾ جهومندا نظر اچن. جڏهن هو اونده انڌوڪارن ڪان آجپي جو نظم ڳائي تہ ڪيس چوڏاري راتين ۾ چانداڻ ۽ صبحن جا سويرا نظر اچن. پر اهو سڀ هميشہ حقيقت نہ هوندو آهي.شاعر جا سڀ خواب پورا نہ ٿيندا آهن، پر پوءِ بہ هرذميدار ۽ حب الوطن شاعر جو پنهنجي پاڻ سان اهو وچن هوندو آهي تہ: جيسيتائين هو پنهنجن سپنن جي ساڀيان پنهنجي اکين سان نہ ٿو پسي ۽ جيسيتائين سندس ڌرتيءَ تي امن ۽ خوشحاليءَ جا سج نہ ٿا اڀرن، تيستائين هن جي قلم جي مس ڪي سڪڻو ناهي ۽ هن جي قلم جي ڌار مڌي

ناهي ٿيڻي.ان سموريءَ وارتا ڪي عبدالغفار تبسم جهڙو حساس شاعر تمام گهرائيءَ سان محسوس ڪري ٿو. اهو ئي سبب آهي جو هو ڪڏهن ڪڏهن ان جو اظهار بہ ڪري ٿو. جيئن پنهنجيءَ شاعريءَ جي مجموعي ”سونهن ڪٽي ساٽيهہ چُميو“ ۾ شامل هڪ ڏکي نظم ”ڏيءَ، مان ۽ آٽو گراف“ ۾ انتهائي انڪساريءَ سان اهو چئي ٿو تہ: سندس شاعريءَ ذريعي ڪو انقلاب نہ اچي سگهيو. ڪا تبديلي، ڪا قومي جاڳرتا يا سجاڳي نہ اچي سگهي. اهو نظم تمام گهڻو ڏکو آهي.

اها ڪلا جا پنهنجي موضوعن مزاجن ۾،
ميڊيا مخلوق جي توٽي جو توبهہ ۾ رهي،
سا پنهنجي موروثي قدرن جي نگهبانين لاءِ،
املهہ ساٽيهہ سيپتا جي پاسبانن لئہ،
ڏات جي پل تي ڪن جوڏن جا جي جٿا نہ سهي،
جرئتن، عشق، وفائن جا بہ تي ڪاهوڙي،
ڪي چند مورڙي، جڪري، ڪنهن مارئيءَ جهڙا،
جهڙا جي نہ تہ پلا تن جي ڪجهہ قريب ترين،
وفا شعارڪي ڪردار اجاري نہ سگهي.

—

غربتن ۾ ڦاها ڪائيندڙ ڪٽنب جي پيڙا،
مفلسين فاقا ڪشين جي اند وهناڪين ۾،
جنهن جي شاعريءَ جون سٿون ترجمان ٿي نہ سگهيون.

—

”پنهنجي ضمير پنهنجيءَ ڏات پنهنجيءَ مٽيءَ جو.“
هي قرضدار ڪوي، سَچ جي بجاءِ ڪُجِ آچي،
پنهنجي وجود، پنهنجي ڏيءُ ڪان شرمسار آهي.

(سونهن ڪٽي ساٽيهہ چميو، ص: 62)

عبدالغفار تبسم جي اها انڪساري پنهنجيءَ جاءِ تي پر اها ئي هڪ اديب ۽ شاعر جي خوبي هوندي آهي تہ: هو پنهنجي ڪلا مان هڪ تہ ڪڏهن بہ مطمئن نہ هوندو آهي، ٻيو تہ سندس تخيل هڪ تبديليءَ ۽ انقلابي عمل جو جڻ تہ پلاننگ پراجيڪٽ هوندو آهي ۽ هو چاهيندو آهي تہ: سندس سوچيل منصوبي تي سماج ۾ عمل ٿئي. اها بہ حقيقت آهي تہ اديبن ۽ دانشورن جي نظرين، سوچ، ٻڌايل تدبيرن، ڪيترن ئي سماجن ۾ انقلاب آندا پر ائين ضروري ۽ عام بہ نہ آهي. اهو تمام ورلي ’Rare‘ آهي، بيشڪ هڪ شاعر ستل ذهنن ڪي جنجهوڙي جاڳائي ٿو ۽ جڏهن اهي سُجاڳ ٿيل ذهن ڪنهن مثبت عمل

ڏانهن وک وڌائن ٿا ته اهو به هڪ شاعر جو وڏو ڪارنامو آهي. ان ۾ به ڪو شڪ ناهي ته سنڌي شاعرن ۽ اديبن قوم جي ستل ذهنن کي جهنجهوڙيو آهي. مختلف وقتن ۽ حالتن ۾ اهو اثر سماج تي نظر به آيو آهي.

تبسم جو شمار سنڌ جي انهن سرجڻهارن ۾ ٿئي ٿو، جن جي جي شاعريءَ جو پيغام ڪنهن به سُتل ذهن کي جنجهوڙڻ لاءِ Anti - anesthesia جو ڪم ڏئي سگهي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو سنڌ جي مهان ڪوي اُستاد بُخاريءَ ڪيس اڏ رومانوي، اڏ قومي مزاحمتي چيو آهي. ”ڪلاشنڪوف ڪلچر دؤر ۾ ساز آواز جو ساٿاري ٿيو بيٺو آهي. سياسي جلسي بازيءَ جي کوکلي نعري بازيءَ کان پاسيرو ٿي علمي،ادبي، ثقافتي ميڙن ڏي تاڻي ٿو. هي اڌ رومانوي، اڌ قومي مزاحمتي شاعر دهشت گرديءَ واري دور ۾ ديس ۾ پنهنجي قومي وجود لاءِ وس آهر جدوجهد ڪري رهيو آهي. (مٽيءَ جا سر – ص: 4)

استاد بخاريءَ جي ان راءِ جي روشنيءَ ۾ اسان ڏسون ٿا ته تبسم جي شاعريءَ ۾ مزاحمت جا ڪليل اظهار موجود آهن .هو جڏهن سنڌ تي صدين کان محڪوميءَ وارن دورن جي باقيات جا اثر ڏسي ٿو، تڏهن سندس رومانوي تخيل هڪ طرح سان ڇڻ ته پاسيرو ٿي وڃي ٿو .اهي گل گلزار، هرياليون، پکي پکڻ، مندون موسمون، سرها سينگار، حسن ۽عشق جون ارڏايون ۽ آرا سڀ ڪيس ثانوي محسوس ٿين ٿا. اهڙيءَ صورت ۾هو هڪ نئين ۽مزاحمتي شاعر طور ڪر کڻي بيهي ٿو ۽ حسن ۽عشق جي اندازن کي بيان ڪندڙ هي شاعر سماج جي ڏکن ڏوجهرن کي ان ساڳيءَ حساسيت سان محسوس ڪندي انهن لاءِ آواز اٿاري ٿو:

چڏ تذڪرو گلن جو، آءُ خزان سان ٿا نيايون،
منهنجي ديس تي او سرتا! ڪا بهار ناهي ايندي.

محڪوم قوم وارن جي غلام گردنن لئه،
فاتحن جي طرفان پنهنجن مفتوح قيدين لئه،
سنگهر ئي پڄي سگهن ٿا، دستار ناهي ايندي.

آزاد سرحدن جي خوشگوار احساسن جي،
ٻوليءَ جي ڦهلائن ۽ تهذيبي واهپن جي،
جبرن جرئت کبي آ، هاسڪار ناهي ايندي.

نالين، ندين، جهڳين ۾ بيوسن سان رهندڙن لئه،
بک، اڃ، وبا ۾ ورتل غربت جي آٿتن لئه،
گندگين سان ٿپ گهٽين ۾، سرڪار ناهي ايندي.

ڪي اڃاتا پنڌ ڪڏهن پر جيون جو گس ڏين ٿا،
مايوسين ۾ جڏهن ڪي اُهاءَ اُڀرجن ٿا،
جاڳرتائن ڪي پو ڪا ديوار ناهي ايندي.

محڪوميت جي دوران باندين جي اعصابن جون،
جيڪڏهن خدانخواسته ساهيون ڪٽي پون ٿيون،
ٻل ڏيڻ لئه ٻين قومن کان سهڪار ناهي ايندي.

آڏيءَ مانجهيءَ ڏاران ڪنهن منجهيل جي وارثيءَ تي،
مسڪين جي جهڳيءَ ۾ فوتيءَ، غميءَ، خوشيءَ تي،
ٻي پهچ وٺ ٻنهه ڪا، آڏار ناهي ايندي.

اُڏندڙ پکين کي شيخن جي پويان گهوريندڙن کي،
ڪنهن ڪليل هوا ۾ نڪري ساهه کڻڻ جي سڌن کي،
ڪو اهڙو به وقت ٿئي ٿو، جو ڪا خار ناهي ايندي.

(سونهن ڪٽي ساٽيه چميو، ص_91)

پر انهن سمورين تلخ حقيقتن کي ڪليل اکين سان ڏسڻ ۽ سمجهڻ جي باوجود هو پنهنجيءَ قوم جي روشن مستقبل کان نااميد نظر نه ٿو اچي. هو پنهنجيءَ ڌرتيءَ جو ڪيس دنيا ۾ انساني حقن جو شعور پکيڙيندڙ ۽ انهن جي حاصلات کي يقيني بڻائڻ جي حامر هٽندڙ وس وارن اڳيان پيش ڪري ٿو ۽ چوي ٿو ته: دنيا جا ساجهه وند ۽ انساني حقن جا علمبردارو، دنيا جا دانشورو منهنجيءَ سنڌ جوبه ته آواز ٻڌو! سندس ڌرتيءَ تي آبي وسيلن ڍنڍن ڍورن ۽ زرخيز آبادين کي بربادي‌ءَ ڏانهن ڌڪڻ وارن عملن لاءِ ڪا به رنڊ روڪ ناهي ڪا به داد رسي ناهي. ڍيم ٺاهي درياهه جيڪو اڳ ۾ ئي سڪل آهي ان کي مستقل طور سڪائڻ جا منصوبا جوڙيا پيا وڃن. ان بدنصيب قوم جو ڪوي دنيا جي دانشورن اڳيان پنهنجي ديس جو ڪيس ڳائي ٿو ته: من ڪو واهر ڪري. مان انهيءَ بدنصيب قوم جو ڪوي آهيان: جنهن جي ڪرمن ۾ جڳن، صدين، سانيرن کان وٺي ڪلهوڙن، سومرن، ميرن، سمن، سمورن جا دور پيي ڪيئن ۽ کهڙا مان يادگار چوان جن ۾ پڻ بختيءَ، ٻاگهيءَ ۽ مارئيءَ سان ظلم ٿيا. ڪي شاهه عنايت بلاول ماريا ويا ۽ پٺ ڏٽيءَ جهڙا ڪيترا پونءِ پرست ارڏا ۽ اڏول ڏمر جو شڪار رهيا. اهڙيون يا ان کان به وڌ ڪيتريون ستمگريون جنهن سرزمين جي مڪينن تي گذريون آهن، مان انهيءَ بدنصيب قوم جو ڪوي آهيان. تبسم جو هي تمام گهڻو ڊگهو نظم آهي، جنهن ۾ هن پنهنجيءَ

قوم جي هڪ ذميدار سرواڻ وارو ڪردار نيائيندي قوم جي ماضيءَ، حال ۽ مستقبل جي اوني جو اظهار ڪيو آهي.صنعتي انقلاب جتي دنيا کي نئين رخ ڏانهن موڙي ڇڏيو اتي انجا نقصان بہ مختلف صورتن ۾ نظر اچن ٿا .اڄ سموري دنيا گدلاڻ ۽ ماحولياتي گدلاڻ واري معاملي تي فڪرمند آهي .ٻاهرين دنيا ۾ تہ ان سلسلي ۾ قانون سازي ٿيل آهي پر اسان جي ملڪ ۾ سرمائيدار ۽ ڪارخانيدار ماحول کي گندو گدلو ڪرڻ پنهنجو حق سمجهن ٿا. سنڌ ۾ هڪ پاسي پاڻيءَ جو گدلو پاڻي تہ ٻئي پاسي سنڌو درياہ جو سڪڻ ۽ مٿان وري ان تي ڊيمن اڏڻ وارا پيانڪ منصوبا هن وسنديءَ ۽ وسنديءَ وارن جي اونداهي مستقبل جو پيغام محسوس ٿين ٿا .اڄ بہ سنڌوءَ جي پيٽ ۾ واري هڪ نئين ٿر کي جنم ڏيڻ واري آهي، پاڻي نہ هجڻ سبب ننڍا توڙي وڏا آبادگار ڏچي ۾ ڦاٿل آهن. نتيجي ۾ هاري بک پيا مرن .پنهنجيءَ پوک تي شان سان رُکي سکي ڪائي گذران ڪرڻ وارا خوددار ماڻهو بک ۽ بدحاليءَ کان تنگ ٿي روزگار ڳولڻ لاءِ شهرن ۾ اچن ٿا ۽ اتي پوءِ انتهائي گهٽ معيار۽ پگهار واريون نوڪريون ڪرڻ تي مجبور ٿي وڃن ٿا. مان انهيءَ بدنصيب قوم جو ڪوي آهيان، جنهن جي زرخيز آبادين، آبي وسيلن ۾ ڪمزور، ڪم فهم، بدخواہ حاڪميءَ جي ڪري صوبن جون حدبنديون هوندي بہ زبردستيءَ سان فيڪٽرين جا ڪيميڪلز، بدني حاجتن واري زهريلي مادي جا سپ چوڙ سنڌ جي ڊورن ۽ صدين کان فطري جياپن وارين حسين ڍنڍن، ڍنڍن جي آسري جيئندڙ هزارين فردن جي استعمالي وهڪرن ۾ روز وهايا ٿا وڃن ۽ سندن آبي وسيلا گندلاڻ ۾ بدلائي قبيہ ڏيڻ ۾ زندگانيون قيد ڪيون ويون آهن:

مـوت جـي چـار رَڃَ، ڪـنـديءَ ۾ مـقـيـد ڪـري
جيـئـرن ڦـاٿـلـن مـاڻـهـن جا مـوراڪـيـن وانـگـي
روز ڦـتـڪـار جـا تـمـاشـا ڏسـڻ ٿـيـون چـاهـن
مـان انـهـيءَ بـدنـصـيـب قـوم جـو ڪـوي آهـيـان.

(سونهن ڪٽي ساٿيهہ چميو، ص: 63)

هڪ پاسي پاڻيءَ جي اڻاٺ ڪري زراعت جي تباهيءَ وارو منظر آهي تہ ٻئي پاسي سمنڊ ڊيلٽا وارن علائقن جي زمين ڳڙڪائيندو پيو وڃي .ٺٽي ۽بدين جون ڪيتريون ئي زمينون ۽ ڳوٺن جا ڳوٺ سمنڊ ڳهي ويو، جنهن جو سبب اهو ئي آهي تہ درياہ ۾ سمنڊ ۾ چوڙ ڪرڻ جيترو پاڻي آهي ئي نہ ۽ سمنڊ جون چڙواڳ چوليون ڪا بہ روڪ ٽوڪ يا ٽڪراءَ نہ هجڻ ڪري ڌرتي ڳڙڪائينديون وڃن ٿيون. جيڪڏهن اها صورتحال برقرار رهي تہ پوءِ سنڌ جو جياپو مشڪل ٿي ويندو .صدين کان هن واديءَ جي جياپي جو ذريعو سنڌو درياهہ ئي رهيو آهي، جيڪڏهن اهو نہ رهيو تہ هيءَ وسندي، هيءَ قوم،هيءَ تهذيب ۽ تمدن سپ ميسارجي ويندو .تبسم هن نظم ۾ اهو سمورو منظردنيا آڏو پيش

ڪيو آهي تہ جيئن ان هاجيڪاريءَ جو ڪو تدارڪ ٿي سگهي.مان انهيءَ بدنصيب قوم جو ڪوي آهيان جتي مذهبي انتها پسندي بہ آهي. تبسم مذهبي انتها پسنديءَ جي نندا ڪري ٿو. قرآن پاڪ هر انسان لاءِ مشعل راهہ آهي. مسلمان لاءِ بهترين ۽ باقاعدي زندگي گذارڻ لاءِ ان ۾ هر ڏس موجود آهي ۽ بيشڪ انهن قاعدن تي حقيقي انداز ۾عمل ڪرڻ سان زندگي سهل ٿيو وڃي .اسان وٽ صورتحال اها آهي جو ڪيترائي ماڻهو قرآن پاڪ جي اصل تعليم قاعدن ۽ اصولن جي پاسداري ڪان منهن موڙي انسانن سان ويساهہ گهاتيون بہ ڪن ٿا تہ وري مذهب جي آڙ ۾ پاڻ ڪي لڪائي بہ رکن ٿا. توڙي جو سماج ۾ سندن ڪردار ۽ ڪذا ڪرتوت لڪي نہ ٿا سگهن ۽ اڪثر هو پنهنجين چالبازين ۾ ڪامياب ٿي وڃن ٿا پر نيٺ سندن وڪا پڌر ٿي پون ٿا .اهو پراڻو دور هو جڏهن منافق ماڻهو عوام ڪي بيوقوف بڻائي پنهنجا مفاد حاصل ڪري وٺندا هئا .پر جديد دورجو عوام با شعورٿي چڪو آهي .هاڻي هو من گهڙت ڪهاڻيون ٻڌي انهن تي انڌو يقين ڪرڻ بدران هر معاملي جي حقيقت ڄاڻڻ چاهي ٿو ۽ حقيقتن جي توڙ تائين پهچي بہ وڃي ٿو . نئين دور جو انسان مار ڪائڻ بدران مال ڪائڻ واري ڪان حقدارن جو حق غصب ڪرڻ جو حساب گهري ٿو ۽ سندن احتساب چاهي ٿو.تبسم سماج ۾ مذهب جي نالي تي ٿيندڙ ڦر لٽ ڪي بيان ڪري ان جي ذميوارن ڪي عوامي عدالت جي ڪٽهڙي ۾ بيهاري ڇڏيو آهي.

ساڳيا ٽالهہ پٽ جا خُطابين جي سر تي،
ساڳيون بي ڪسن جون گهٽين ۾ صدائون،
اُنهن جي فلاحيءَ لئہ ملندڙ فندن ڪي،
پُڇو پيشوائن ڪان ڪيئن خرچ ڪيائون.

(سج آرسيءَ ۾، ص: 116)

عورت جي عظمت جو قدر ۽ صنفي اڻبرابريءَ جي نندا:

سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ جي اها منفرد ۽ خاص خوبي آهي تہ: ان ۾ عورت جي حسن جمال ۽ نازنخرن جي ذڪر بدران ان جي ڪردار جي خوبين جي عڪاسي ڪئي وئي. نہ رڳو ايترو پر عورتن جي ڪردارن ۽ عملن ڪي دنيا لاءِ جدوجهد، حوصلي، عزم ۽ ارادي جي پختگيءَ جي علامت ڪري پيش ڪيو ويو. انڪانپوءِ اسان جي هر شاعران روايت ڪي برقرار رکڻ پنهنجو فرض سمجهيو آهي. تبسم موجوده دور جي عورتن جي مسئلن سان گڏوگڏ سنڌ جي لوڪ ادب توڙي اساسي شاعرن واريءَ روايت ڪي قائم رکندي تاريخ ۾ عورتن جي عظيم ڪردارن رهندڙتوڙي ايندڙنسلن لاءِ جدوجهد ۽ عزم جي علامتن بڻجڻ وارين عورتن مارئيءَ ۽ سسئيءَ جو ذڪر پڻ ڪيو آهي. عورت سندس نظر ۾ تقدس واري هستي آهي. چاهي سندس ڪردار جديد وقت ۾ مظلوم/

سويارو هجي يا ماضيءَ جو يادگار:

مرُ تہ ڇائي مارئي، جنهن مارو ملهايا،
اڇي عمر ڪوٽ ۾ لاشڪ للچائي،
تہ بہ ”تبسم“ اُها ئي، مارئي مُئي مليرِ.

(سج آرسيءَ ۾، ص: 135)

سورن سندي سفر ۾ سگ نہ سياپو،
سسئيءَ جڏهن سات ڪي صحيح سڃاتو،
تاڪئون ”تبسم“ پئي وجهي وڻ وڻ منجهہ واڪو،
آرياڻي آتو، ڪيڏو ڪيچين لئہ هيو.

(سج آرسيءَ ۾، ص: 137)

سنڌ جي ڪيترن ئي شاعرن پنهنجي اظهار جو ذريعو سنڌي ٻوليءَ ڪانسواءِ اردوٻوليءَ کي بہ بڻايو آهي، جيڪا هڪ سٺي روايت آهي. ٻوليون سکڻ ۽ ڳالهائڻ تہ هڪ بهتر عمل آهي پر مادري ٻوليءَ ڪانسواءِ ٻين ٻولين ۾ ادب ۽ شاعري تخليق ڪرڻ انڪان بہ وڌيڪ بهتر عمل آهي پران سان گڏوگڏ پنهنجي مادري ٻوليءَ جي اهميت کي برقرار رکڻ بہ ضروري آهي.پنهنجي سماج جي ماڻهن جا مسئلا مادري ٻوليءَ ڪانسواءِ اردو ۽ انگريزي ٻولين وسيلي وس وارن تائين پهچائڻ بہ سُٺو عمل آهي. ان حوالي سان تبسم بہ پنهنجو ڪردار ادا ڪيو آهي. سنڌ جي هڪ انتهائي نازڪ موضوع ڪاري ڪاريءَ تي عبد الغفار تبسم جو اردوءِ ۾ لکيل نظم مثال لاءِ پيش ڪجي ٿو.

میں تاریک راہوں کی
تنہا ابھاگن،
سدا سبز دھرتی کی
ایسی سہاگن
جسے کالے لوگوں نے کاری کہا ہے
مگر آج میری یہ ہی التجا ہے
کہ اے چاند آؤ
گواہی دو میری
میں کاری ہوں
یا اس جگت ریت کالی
او کالے افق کے

حسین چاند میرے
آؤ اپنے کرنوں سے
اس بانکپن کی
میرے اجلے پن کی
گواہی تو دیدو

(اپ هيئان اجارا گيت لُڇن، ص: 130)

(ڏکھو نظم آهي، سڄو نظم تبسم صاحب جي ڪتاب مان پڙهي سگهجي ٿو)

”ڪارو ڪاري“ نالي غيرتي ڪارنهن جون پاڙون رڳو سنڌ ۾ نه پر ننڍي ڪنڊ جي ٻين به ڪيترن ئي هنڌن تي مختلف نالن ۽ مختلف صورتن ۾ موجود آهن. جيڪي حقيقت ۾ مذهبي انتها پسنديءَ واري ٻيجاري سان پوکيل آهن، جن جو شڪار رڳو عورتون ئي نه ٿيون ٿين بلڪ رشتن، ناتن، ملڪيتن جي ڪري جنم وٺندڙ دشمنيون به ان آڙ ۾ پاڙيون وجن ٿيون ۽ ڪيترائي ڪونڌر ان آڳ ۾ سڙي خاڪ ٿي وڃن ٿا.

اوهان جي اوباشي، عياشي تي سڏجي،
۽ آوارگي ياري باشي تي سڏجي،
اوهان جي گهرن مان مگر ڪائي ناري،
جي چاهي ٿي ڪنهن کي، ته ڪاري ٿي سڏجي.

(سچ آرسيءَ ۾، ص_119)

سنڌ ۾ ڪولهي، باگڙي ۽ ٻين پورهيت ذاتين جي عورتن جي لڄالٽ ڪرڻ وارا واقعاعام آهن اهڙن واقعن ۾ ڏهين جنوري ۱۹۹۵ تي پيش آيل ڪيڪي باگڙياڻيءَ واري واقعي کان متاثر ٿي لکيل تبسم جو هي چئو سٽو ان مجبور ۽ لاچار عورت جي درد , سندس بي وسيءَ ۽ ساڻس ٿيل ڏاڍ کي ننڊڻ لاءِ هڪ آواز آهي:

هڪ باگڙياڻيءَ هڏڪيون پريندي ڪيو سوال،
هيڏي وڏي انبياءَ تي، چو آ سين کي سانت،
آهي ڪو ڪائنات ۾، ڪيڪيءَ جو واهرو،
ڪيس چيم چري نه روءُ تون، ناهين وينا حيات.

(سچ آرسيءَ ۾، ص_103)

اهڙيءَ ريت سنڌ جي ٻين معصوم نارين سان ڏاڍ ڪي پڻ هيءُ شاعر ننڍي ٿو:

سڪرنڊ جي تسليم جو معمو اجان سوال،
معصوم فوزيا جو قتل تنهن مٿان سوال،
ڪنڌڪوٽ جي حياتان،

ڪٿي ڪنهن جهلي ڇڏي،
بي داد حڪمران ڪان خدا ڪان ڪيان سوال.
رات جي رڻ ۾ عورت پنهنجي،
مختلف دردن تي جيئن سُڏڪي ٿي،
تہ ان سان گڏ جي ڇڻ سڄي ڪائنات سڏڪي ٿي.

فطري طور ڪو بہ انسان پنهنجي آڱرڪي بہ تڪليف نہ ڏيڻ چاهيندو آهي، پوءِ هڪ لاچارعورت جڏهن پنهنجي پوري جسم کي بگهڙن حوالي ڪرڻ تي مجبور ٿي وڃي ٿي تہ ڇا ان کي ذهني توڙي جسماني ڪابہ تڪليف نہ ٿيندي هوندي؟ پر اسانجي سماج ۾ ماڻهو ان عورت کي ئي ڏوهي قرار ڏئي ان کان نفرت ڪندا آهن. حيرت جي ڳالهہ آهي تہ جنهن مرد جي سبب هن کي گناهگار قرار ڏنو ويندو آهي، اهو پاڪدامنن جي قطار ۾ بيٺو هوندو آهي. اهو عورت سان غير واجب ۽ انسانيت سوز سلوڪ آهي. هرذي شعور ۽ انسانيت پسند شاعر ان مو ضوع تي قلم کڻڻ پنهنجو فرض سمجهي ٿو ۽ان تي اسان جي هر شاعر قلم ڪنيو بہ آهي. لطيف سائينءَ کان تبسم تائين يا نئين ٽهيءَ جي ٻين شاعرن تائين تقريبن سڀني شاعرن عورتن جي حقن جي حاصلات جي نہ رڳو حمايت ڪئي آهي پر انلاء آواز پڻ اٿاريو آهي. تبسم اهڙين عورتن جي بي وسيءَ ۽ لاچاريءَ واري درد کي محسوس ڪندي اُن جي عڪاسي هن ريت ڪري ٿو:

بند اکين ۾ روشني سُڏڪي،
تيز جهوٽن ۾ هٿَ-بتي سُڏڪي.
ڪنهن بتيلي جو جهمڪندڙ ڏيئو،
جيئن وسيو تہ ڪا، ڪَتي سُڏڪي.
ڪنهن شڪاريءَ ڪٿي شڪار ڪيو،
بند مٺ ۾ ڪا پوپٽي سُڏڪي.
نائڪا جي نحيف پيرن ۾،
رات گهنگهرن جي بي وسي سُڏڪي.
در تان جهوٽي هوا هلي بہ وئي،
يادگيرين جي آرتي سُڏڪي.
هوءَ جواني جا ڪنهن جي ٿي نہ سگهي!
تنهن جي ارٿيءَ مٿان سَتي سُڏڪي.
ڪنهن نہ ڄاتو تہ ڪير هو "تبسم"
هُن پڇاڻان پئي دوستي سُڏڪي.

(اپ هيٺان اجارا گيت لڇن، ص_71)

پورهيت پچار

پورهيت پچار ترقي پسند ادب جو سڀ کان اهم موضوع آهي .مارڪسي فلسفي مان سرجندڙ پورهيت پسند نظريو هجي يا شڪاگو جي شهيدن جي جدوجهد مان جنم وٺندڙپورهيتن جي حقن جي ميجتا، جديد دور ۾ دنيا جو هر اديب توڙي شاعر پنهنجي فن جي اظهار ڪي ايستائين اٽپورو محسوس ڪري ٿو، جيستائين سندس قلم مان پورهيت جي حقن ۾ ساڻس يڪجهتيءَ لاءِ گيت نہ سرجن.جڏهن تہ سنڌي ادب ۾ ڪلاسيڪي دور کانوٺي ان جي بنيادي خاصيتن ۾ پورهيت پچار شامل آهي. جنهن جا مثال اسان کي ڪلاسيڪي شاعرن جي ڪلام ۾ ملن ٿا. ان جو هڪ وڏو ڪارڻ اهو بہ آهي تہ سنڌ هڪ زرعي پرڳڻو آهي. هاريءَ جو ڪردارزمين کيڙڻ کان وٺي زرخيزيءَ تائين اهم آهي. جاگيرداراڻي سماج هاريءَ جي ذات کي تہ پنهنجي ضابطي هيٺ رکيو آهي پرهاريءَ ۾ پورهيت جي فنۦ مهارت کي هو نہ تہ ان کان کسي سگهيو آهي نہ وري ان کي پنهنجيءَ جاگيرداريءَ سان گهٽائي يا دٻائي سگهيو آهي. هاري زمين ۾ زراعت جو اسڪالر آهي. هيءُ عظيم اسڪالر صدين کان وڏيري ۾ جاگيردار جي استحصال جو شڪار ٿيندو رهيو آهي. هاريءَ جو حال ۾ سندس درد، مٿان وري سڄوسال محنت ڪرڻ جي باوجود فصل لهڻ ڪانپوء ٻنئيءَ مهل ڪجهہ بہ نہ يا تمام گهٽ هڙ حاصل ڪري سگهڻ ۾ محروميءَ واري وارتا تبسم تمام مختصر ترين پر ذهن کي جنجهوڙيندڙ لفظن ۾ بيان ڪئي آهي.

ديـــري ڪـــوڙ ڪَـــريـــون
پـــوءِ چـــو هـــاريءَ زال،
ڏنـــيـــون ڍنـــڍڪـــريـــون.

(سج آرسيءَ ۾، ص: 124)

زندگي پنهنجي زندهہ رنگن سان جاري آهي. زندگيءَ لاءِ ڪو ڪيئن چوي ڪو ڪيئن چوي پر هڪ مزدور، پورهيت جا زندگيءَ بابت خيال شاعر هن گيت اندر بيان ڪيا آهن:

غمن خوشين جي رنگ سان رتل عجيب زندگي
اڍنگي بعضي ڍنگ سان متل عجيب زندگي،
جياپي کي پٽي ڪڏهن سڏي حسين حيات کي،
طرح طرح تـِرنگ سان تـتل عـجيب زندگي.

(سج آرسيءَ ۾، ص: 39)

هاري پورهيت ۾ مزدور اهي سڀ هڪ ئي ٻيڙيءَ جا سوار آهن. جتي جاگيرداراڻي سماج هاريءَ کي پنهنجي تابع ڪري ورتو، اتي وري صنعتي انقلاب هنرمند جا هٿ خريد ڪري ڪيس مانائتي ماهر مان ڦيرائي پگهاردار پورهيت ۾ مزدور بڻائي ڇڏيو.

پوءِ ان جي هنر وسيلي پاڻ ته پنهنجين ٽجوڙين ۾ مال پريندو وڌ کان وڌ منافعو جوڙيندو رهيو پر هنرمند غريب کان غريب ٿيندو رهيو آهي. اڄ ڪيترائي وڏا وڏا هنرمند به سرمائيدار اڳيان بيوس مزدور وانگر ڪم ڪندي نظر اچن ٿا.

پوتڙي سان پگهر کي اگهندي لڳو پٽڪڻ مزور،
جائي مزو آ، جي ڪوئي جوتي ٿو زندگي،
صافي کي پياڪ چئنين ڪندن کان جهلي چيو،
واهه جو نشو آ، جي ڪوئي گهوٽي ٿو زندگي.

عبدالغفار تبسم سرڪاري نوڪريءَ تان رٽائرمينٽ وٺڻ کانپوءِ آمريڪا ۾ رهائش اختيار ڪئي آهي.سنڌ ۾ ايندو رهي ٿو اڄ ڪلهه هو هتي آهي. تبسم جي رهائش سنڌ ۾ هجي يا دنيا جي ڪنهن به ڪنڊ ۾ هجي، عوام جي تبسم سان ۽ تبسم جو عوام سان جيءُ جڙيل آهي ۽ رهندو. عبدالغفار تبسم جي فن ۽ فڪر جا هي چند پاسا آهن، جن کي مطالعي ذريعي، ترقي پسند ادب جي نظرئي جي بنيادي نڪتن تحت نروار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اهڙيءَ ريت اهو پڻ ڄاتو ويو ته تبسم کي جهڙيءَ ريت هڪ رومانوي شاعر جي حيثيت ۾ ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو ته ساڳيءَ ريت سندس فن ۾ موجود مزاحمت ڪانسواءِ روشن خيالي ۽ جاڳرتا پکيڙڻ وارا عنصر پڻ واضح طور تي موجود آهن. ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته هيءُ هڪ رومانوي مزاحمتي شاعر آهي. ڏسجي ته سندس ايندڙ ڪلام سنڌ جي عوام کي ڪهڙا نوان تصور ۽ نيون سوچون ڏئي ڪهڙا نوان اتساهه پيدا ڪري ٿو.

مددي ڪتاب:

1. تنها ڪنڌيءَ مسافر، عبدالغفار تبسم، خليل جبران پبلشرز، خليل جبران لٽرري سوسائٽي ڪراچي 1999ع
2. سچ آرسيءَ هيٺان، خليل جبران پبلشرز، خليل جبران لٽرري سوسائٽي ڪراچي 2005ع
3. سونهن ڪٽي ساٽيهه چميو، عبدالغفار تبسم، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 2010ع
4. اُڀ هيٺان اجارا گيت لڳن، خليل جبران پبلشرز، خليل جبران لٽرري سوسائٽي ڪراچي 2001ع
5. سوچون صحرا سراب، خليل جبران پبلشرز، خليل جبران لٽرري سوسائٽي ڪراچي 1995ع
6. مٽيءَ جا سر، خليل جبران پبلشرز، خليل جبران لٽرري سوسائٽي ڪراچي 1991ع
7. عبدالغفار تبسم صاحب سان ٽيل ڳالهه ٻولهه (2018-12-07)